

سنجش میزان مشارکت روستاییان در پروژه های توسعه روستایی

کمال کوهی *

نعمت الله تقوی **

چکیده

مشارکت به عنوان کلیدی ترین عنصر در دستیابی به اهداف عمرانی - روستایی از اهمیت خاصی برخوردار است. مشارکت حالتی است که افراد به طور ارادی و آگاهانه و با میل و رضایت خود و بدون هیچ گونه اجباری در برنامه ها یا پروژه هایی شرکت می کنند و این همکاری از مرحله تصمیم گیری تا اجراء نظارت و ارزشیابی برنامه ها تداوم دارد و به طور مستمر جریان پیدا می کند.

هدف پژوهش این بود که میزان مشارکت اقتصادی و اجتماعی روستاییان در پروژه - های عمرانی را اندازه گیری کرده و عوامل مؤثر بر آن را شناسایی بکند. نوع و روش تحقیق ترکیبی (پیمایشی، همبستگی، اسنادی و ...) بوده و از ابزار اندازه گیری پرسشنامه برای گرد آوری اطلاعات از میان ۳۶۵ نفر نمونه که به روش نمونه گیری مطابق متناسب توأم با تصادفی ساده انتخاب شده بود، استفاده گردیده است. در این مطالعه برای سنجش میزان مشارکت روستاییان و عوامل مؤثر بر آن دیدگاه دانشمندانی نظیر عبدالله خان، فریزر، ویتز، دورکیم، اوکلی و مارسدن و غیره مطرح شده است. بعد از آزمون فرضیه ها و تجزیه و تحلیل داده ها، نتایج زیر حاصل شد: میزان مشارکت روستاییان در طرح های عمرانی در سطح متوسط قرار دارد و عوامل مؤثر بر آن عبارتند از نگرش های اجتماعی، انسجام اجتماعی، رضایت اجتماعی، بررسی های اجتماعی، آگاهیهای اجتماعی، وضعیت تولید خانوار، نوع محصول تولیدی عمده، نوع شغل، بعد خانوار، سطح سواد و تشکل های

* دانشجوی کارشناسی ارشد پژوهش علوم اجتماعی دانشگاه تبریز: koohi54@yahoo.ca

** استادیار گروه علوم اجتماعی دانشگاه تبریز: taghavi@tabrizu.ac.ir

تاریخ وصول مقاله: ۸۳/۲/۲۵ - تاریخ تصویب مقاله: ۸۳/۸/۲۵

مردمی. در تحلیل رگرسیون چند متغیره و تحلیل مسیر به این نتیجه رسیدیم که متغیرهای مستقل وارد بر مدل قادر هستند ۴۲ درصد از تغییرات متغیر وابسته را تبیین کنند. در این میان سهم متغیر انسجام اجتماعی و رضایت اجتماعی از همه بیشتر بوده و متغیرهای آگاهی های اجتماعی و بررسی های اجتماعی کمترین سهم را در تبیین متغیر وابسته ایفا می کردند. سرانجام این که در تحلیل خوشه ای، نتایج به دست آمده نشان می دهد که دهستان های «ازمدل جنوبی» و «سینا» از لحاظ میزان مشارکت در یک گروه قرار می گیرند و دهستان «بکر آباد» در گروه دیگر؛ بنابراین دهستان «بکر آباد» در مقایسه با ازمدل جنوبی و سینا از میانگین مشارکت بالاتری برخوردار است.

واژگان کلیدی: مشارکت، مشارکت اقتصادی، مشارکت اجتماعی، توسعه روستایی

مقدمه

موضوع مشارکت امروزه از موضوع های بسیار پر اهمیت در توسعه و پیشرفت محسوب می شود. بیان ضرورت ها و روش های فراهم آوردن موجبات مشارکت مردم در تغییر و تحول جوامع، راهگشای بسیار اساسی و مؤثر برای کلیه صاحب نظران، دست اندرکاران، برنامه ریزان و مجریان طرح ها و پروژه های روستایی خواهد بود. بنابر این «مشارکت در توسعه روستایی یکی از اندیشه های کارساز برای توسعه به شمار می رود» (Love et al, 1999: 14) و جزء هسته اصلی اجتماعات روستایی برای توسعه می باشد. در این زمینه مول^۱ معتقد است که ماهیت اصلی شهروندی، مشارکت در امور زندگی و اجتماع برای تعیین سرنوشت خویش می باشد. قبلاً در مفهوم و معنی واقعی مشارکت توافقی آشکار وجود نداشت چرا که در بیشتر مطالعات مفهوم مشارکت غیر قابل بیان تلقی شده است. شاید بهتر باشد، مشارکت را به صورت یک مفهوم چند بعدی با معنای متفاوت و در شرایط مختلف در نظر گرفت (Simpson, B. & Cala, C., 2000: 1).

روستاییان زمانی کاری را از آن خود می دانند و در انجام آن مسئولیت و تعهد می پذیرند که در طرح آن مورد مشورت قرار گرفته و یا در جریان برنامه ریزی و پیگیری فرایند آن، فعالانه شرکت کرده باشند. تجارب کاری متعدد با روستاییان، مبین این اهمیت است که توفیق در انجام کاری تا بدون مشورت و مشارکت و بدون لحاظ کردن نظر آنان

^۱. Saul

طراحی و برنامه‌ریزی شده، هرگز به طور نهایی و کامل تحقق نیافته است. برای انجام هر برنامه آموزشی و عمرانی می‌بایست سعی کرد که از اولین مراحل طراحی و برنامه‌ریزی و پس آمادگی برای اجرا و سرانجام در مرحله عملیات از مشورت و مشارکت فعالانه و منتقدانه افراد روستایی بهره‌گرفت و عندالزوم به قبول و اعمال نکته نظرهای منطقی و مستدل آنان در متن برنامه همت گماشت و ضمن تفویض اختیارات لازم به آنان، هریک را عهده‌دار مسئولیتی درانجام امور مربوط نمود.

در جمع‌بندی مطالب فوق می‌توان گفت یکی از هدف‌های عمده توسعه روستایی مشارکت مردم در ابعاد اقتصادی، اجتماعی و سیاسی است که هم وسیله و هم هدف می‌باشد زیرا در سطح محلی مشارکت جزء جدایی‌ناپذیر توسعه به شمار می‌رود. البته مشارکت در توسعه روستایی باید از روی رغبت و داوطلبانه باشد. این کار می‌تواند به طور خود جوش یا با تشویق انجام گیرد؛ اما قطعاً نمی‌تواند اجباری باشد زیرا در این صورت دیگر نمی‌توان آن را مشارکت نامید. پس مشارکت داوطلبانه مردم را می‌توان به عنوان سنگ محک رهیابی توسعه «هماهنگ» یا «یکپارچه» به شمار آورد. به علاوه، مشارکت یکی از پشتوانه‌های متین در مدیریت جامعه است و شرکت دادن افراد در سرنوشت خویش، نه لطف و محبت و موهبتی است که دولت‌ها به مردم عطا می‌کنند و نه منت گذاشتن به گردن آنان، بلکه حق ایشان و ضرورت جامعه است.

تعریف و تحدید موضوع

اصطلاح مشارکت معادل کلمه «Participation» انگلیسی است. این کلمه از ریشه Part به معنای بخش، قسمت و جزء گرفته شده است (Hornb, 2000: 923) و ابراهیم زاده، (۱۳۷۳: ۲). گاهی دو اصطلاح «Partnership» و «Association» نیز معادل با اصطلاح مشارکت (Participation) آورده می‌شود (حامد مقدم، ۱۳۷۰: ۵۰۹). کورت دپفر^۱ مشارکت را این گونه تعریف می‌کند: «مشارکت به عنوان نسبت مداخله عملی به مداخله‌های مورد نیاز از جهت پیگیری مؤثر فعالیت‌های خاصی، در سطح معینی از نمایندگی برای گروه مربوطه است» (دپفر، ۱۳۶۵: ۱۵۱).

مشارکت از دیدگاه سیستمی چنین تعریف می‌شود: راه‌های سازش و حل مناقشات که به توسعه و تعالی نظام اجتماعی منجر می‌شود. توسعه نیافتگی ساختارهای لازم برای

^۱. Kurt Dopfer

مشارکت و نهادی کردن آن، به انقراض نظام اجتماعی و سقوط سیاسی می‌انجامد (مردوخی، ۱۳۷۳: ۶۹).

میسرا^۱ در تعریف مشارکت، مفهومی کلی ارائه می‌دهد: «مشارکت عبارت است از رشد توانایی های اساسی بشر، از جمله شأن و منزلت انسانی و مسئول ساختن انسان در باروری نیروی تصمیم‌گیری و عمل که سنجیده و از روی فکر باشد» (میسرا، ۱۳۶۵: ۳۳). در تعاریفی که برای مشارکت از نظر دیدگاه‌های مختلف مطرح شد، مشاهده می‌شود که در جمع‌بندی کلیه تعاریف «مشارکت» چهار عنصر «انتخاب داوطلبانه» (آزادی)، «تصمیم‌گیری» (تأثیرگذاری در هنگام تصمیم‌گیری های عمده)، «رضایت» (برخورداری از ثمرات همکاری) و «آگاهی» (یعنی اطلاع از حدود اختیارات و قدرت تأثیرگذاری خود در تصمیم‌گیری) قابل ملاحظه و تشخیص است. بنابراین تعریف جامع و مانع مشارکت را می‌توان چنین نوشت:

مشارکت حالتی است که افراد به طور ارادی و آگاهانه و با میل و رضایت خود و بدون هیچ گونه اجبار در برنامه یا پروژه‌ای شرکت می‌کنند و این همکاری از مرحله اولیه تصمیم‌گیری تا اجرا، نظارت و ارزشیابی برنامه‌ها و پروژه‌ها تداوم دارد و به طور مستمر جریان پیدا می‌کند.

□ **مشارکت اقتصادی:** شرکت مردم در طرح های و پروژه‌های عمرانی مختلف در سطوح محلی، منطقه‌ای و ملی در قالب سرمایه‌گذاری مادی نظیر پرداخت بخش کوچکی از هزینه طرح‌ها و فعالیت فیزیکی در امور عمرانی و آبادانی روستا و شهر را می‌توان تحت عنوان مشارکت اقتصادی نام نهاد.

□ **مشارکت اجتماعی:** شرکت و سهمین شدن مردم در امور اجتماعی مربوط به خود و جامعه خود موضوع مشارکت اجتماعی را مطرح می‌کند که عمده ترین نوع مشارکت است. «مشارکت اجتماعی در معنای وسیع کلمه، دربرگیرنده انواع کنش‌های فردی و گروهی به منظور دخالت در تعیین سرنوشت خود و جامعه و تأثیرنهادن بر فرایندهای تصمیم‌گیری درباره امور عمومی است» (گنجی، ۱۳۷۸: ۶۴).

^۱. R. P. Misra

بیان مسئله و طرح سئوال های اساسی

مشارکت به عنوان کلیدی ترین عنصر در دستیابی به اهداف عمران روستایی از اهمیت خاصی برخوردار است. هر چه توده مردم جامعه مشارکت بیشتری در امور خود داشته باشند، امکان کسب موفقیت فراهم تر می شود و اقشار پایین و محروم جامعه از نتایج مشارکت و فواید حاصل از توسعه و عمران روستایی بهره مند می گردند. علاوه بر این، به دلیل منتفع شدن مردم، مشارکت در امور عمران روستایی به معنای تأسیسات زیر بنایی از قبیل راه - سازی، تأمین آب آشامیدنی و ساخت حمام اهمیت خاصی دارد.

تجربه نشان داده است که طرح های دولتی بدون جلب مشارکت مردمی، حالت کم - رنگی به خود می گیرند. علاوه بر آن، مهم ترین مزیت مشارکت بهره برداران، حفاظت و کنترل عرصه های ایجاد شده است که در تداوم بهره برداری و ایجاد بستر مناسب و مساعد نقش مهمی بر عهده دارد.

روش ها و رویکردهای مشارکتی برای ایجاد انگیزش در مردم، به ویژه روستاییان و اقشار فرودست جامعه، یکی از راهبردهای مورد توافق برنامه ریزان توسعه اجتماعی و اقتصادی است. مشارکت دادن احاد جامعه در فرایند توسعه، به معنای قدرت دادن به ضعیف ترین و فقیرترین افراد جامعه برای تشویق و ترغیب آنها به اجرای برنامه ها و طرح ها و قرار دادن این گروه در متن آن است.

برای این که روستاهای کشور توسعه یابند، باید به روستاییان و کشاورزان بها داده شود، ولی متأسفانه گاهی مشاهده می شود که در یک منطقه پروژه های عمرانی اجرا می شود بدون این که روستاییان آن منطقه در جریان امر قرار گیرند. پس از اتمام پروژه ها، به دلیل عدم مشارکت دادن روستاییان در جریان تصمیم گیری و اجراء استقبالی دراستفاده و بهره برداری از آن به عمل نمی آید. برای این که چنین مشکلی بروز نکند، باید هنگام تصمیم گیری و برنامه ریزی، روستاییان مشارکت داشته باشند و حتی از آنان خواسته شود که در مرحله اجراء، نگهداری و ارزشیابی هم به صورت فعال شرکت کنند. اگر روستاییان در پروژه های عمرانی مشارکتی نداشته باشند، کار مسئولین دشوار می شود و اگر روستاییان به مشارکت در پروژه های عمرانی تشویق نشوند، نمی توان به موفقیت پروژه ها امیدوار بود.

نتیجه بحث بالا این است که احتمال دارد دو نوع مشکل مشارکتی مطرح شود:

۱- عدم مشارکت دادن روستاییان در پروژه های عمرانی،

۲- عدم علاقه روستاییان به مشارکت در این پروژه ها .

برای حل مشکلات فوق می توان اقدامات زیر را انجام داد:

- مشارکت دادن روستاییان در مراحل مختلف پروژه‌ها، از برنامه‌ریزی تا نگهداری،
- تشویق و ترغیب روستاییان به مشارکت در پروژه‌های عمرانی توسط مسئولین،
- آموزش روستاییان در مورد شیوه‌های اجرای پروژه‌های عمرانی به منظور کاهش مقاومت آنان در این رابطه.

با توجه به مطالب مطروحه، تحقیق حاضر در پی آن است که به سئوالات زیر پاسخ دهد:

۱) میزان مشارکت اقتصادی - اجتماعی روستاییان در پروژه‌های عمرانی تا چه پایه است؟

۲) عوامل مؤثر بر مشارکت روستاییان در پروژه‌های عمرانی کدام است؟

۳) از میان عوامل مؤثر بر مشارکت روستاییان در پروژه‌های عمرانی کدام یک تعیین - کننده‌تر است؟

از طریق پاسخگویی به سئوالات فوق، می‌توان دورنمایی برای مسئولین امر تصویر کرد تا با استفاده از آن بتوانند با اجرای موفقیت‌آمیز پروژه‌های عمرانی روستاها، در توسعه روستایی گام‌های ارزنده‌ای بردارند.

اهداف پژوهش

الف) هدف کلی پژوهش حاضر این است که در مرحله اول میزان مشارکت روستاییان در پروژه‌های عمرانی را اندازه‌گیری کند و در مرحله دوم عوامل مؤثر بر آن را شناسایی نماید.

ب) هدف‌های ویژه مطالعه حاضر به شرح زیر می‌باشد:

۱ - تعیین میزان تأثیر آگاهی اجتماعی بر مشارکت اقتصادی و اجتماعی روستاییان در پروژه‌ها،

۲ - شناسایی نوع و تعیین شدت رابطه بین انسجام اجتماعی و مشارکت روستاییان در پروژه‌ها،

۳ - مشخص کردن تأثیر اعتماد اجتماعی بر مشارکت اقتصادی - اجتماعی روستاییان در طرح‌ها،

۴ - شناسایی تأثیر رضایت اجتماعی بر مشارکت اقتصادی - اجتماعی روستاییان در طرح‌ها،

۵ - شناسایی تأثیر نگرش‌های اجتماعی بر مشارکت اقتصادی - اجتماعی روستاییان

در طرح ها،

- ۶ - مشخص کردن میزان همبستگی میان بررسی های اجتماعی و مشارکت اقتصادی - اجتماعی روستاییان در طرح ها،
- ۷ - ارائه پیشنهادهایی برای راه های افزایش مشارکت روستاییان در پروژه‌ها.

سئوال های پژوهشی

- ۱ - میزان مشارکت روستاییان در پروژه‌های عمرانی در چه سطحی قرار دارد؟
- ۲ - آیا میزان مشارکت مردم در پروژه‌های عمرانی بر حسب سواد آنان متفاوت است؟
- ۳ - آیا با افزایش بعد خانوار، میزان مشارکت روستاییان در پروژه‌های عمرانی کاهش می‌یابد؟
- ۴ - بین آگاهی اجتماعی و مشارکت روستاییان در پروژه های عمرانی رابطه وجود دارد؟
- ۵ - بین اعتماد اجتماعی و مشارکت روستاییان در پروژه‌های عمرانی رابطه وجود دارد؟
- ۶ - هر چه انسجام اجتماعی بین روستاییان بالاتر باشد، میزان مشارکت آنها در پروژه‌ها بیشتر است؟
- ۷ - هر چه نگرش های اجتماعی روستاییان مثبت‌تر، مشارکت آنان به همان میزان افزون تر می‌شود؟
- ۸ - بین خصوصیات شخصیتی افراد و مشارکت آنان در پروژه‌های عمرانی رابطه وجود دارد؟
- ۹ - هر چه رضایت اجتماعی روستاییان افزونتر باشد، مشارکت آنان در پروژه‌های عمرانی زیادتر می شود؟
- ۱۰ - بین بررسی های اجتماعی و انساختشناختی قبل از انجام پروژه ها با مشارکت روستاییان در پروژه‌های عمرانی رابطه وجود دارد؟

مبانی نظری

نظریه عییداله خان: از دیدگاه وی اعتماد به نفس، محور روش توسعه مشارکتی به شمار می‌رود. اعتماد به نفس در سطوح فردی، محلی و ملی نیاز به خود بسندگی ندارد، بلکه مستلزم کنش متقابل بین فعالان در هر سطح، با مواضع تقریباً برابر است. به این

ترتیب، حاصل کار بیش از آن که وابستگی یکی به دیگری باشد، پیوندی متقابل است. بسیج توانایی روستاییان فقیر و منابعی که در اختیار آنها است، عامل اساسی افزایش بهره‌وری و اعتماد به نفس محسوب می‌شود. چنین بسیجی نیازمند تشکل، هماهنگی و تحکیم ساخت های محلی، از جمله سازمان هایی تنگدستان و زنان روستایی است. این سازمان ها، تا حدود زیادی به چگونگی توزیع قدرت بین گروه های اجتماعی مختلف روستاییان بستگی دارد.

☑ نظریهٔ جمیز فریزر^۱: وی مشارکت را با توسل به انگیزه‌های اقتصادی و مادی، عامل کنش تعیین می‌کند، هر چند که معتقد است فرهنگ نیز می‌تواند در آن سهمی داشته باشد. بر اساس این دیدگاه، اگر رضایت متقابل حاصل نشود، هیچ نوع مشارکتی ایجاد نخواهد شد و هر فرد برای دستیابی به سود باید بهایی بپردازد. بها را معمولاً علاوه بر پاداش های بالقوه، کوششی می‌دانند که برای جلب رضایت به کار می‌رود. این نظریه به نوع مشارکت مبتنی بر اراده نیز تأکید دارد و معتقد است که رفتارهای روزمره به صورت پاسخی به خواهش ها و محاسبات فرد دیده می‌شود و هر قدر فرهنگ حالت مسلط داشته باشد، باز هم فرد از نیروی انتخاب برخوردار است (علفیان، ۱۳۷۹: ۹۱-۹۰).

☑ نظریهٔ ویتز^۲: ویتز از جمله پیروان مکتب روهوت^۳ است که به نظریهٔ « توسعه همه جانبه روستایی » نیز معروف می‌باشد. مکتب روهوت هدف توسعه روستایی را تغییر تدریجی از کشاورزی معیشتی به کشاورزی تجاری پیش‌بینی شده می‌داند که در آن صورت وابستگی کامل کشاورزی به صنایع تبدیلی قطع خواهد شد (میسرا، ۱۳۶۶: ۳۵ و حامد مقدم، ۱۳۷۰: ۵۲۴). ویتز اظهار می‌دارد برای جلب مشارکت مردمی در سطوح محلی دو شرط باید رعایت شود:

- ۱) سازماندهی کشاورزان در انجمن های محلی دهقانی مورد قبول مردم،
- ۲) درک و بینش برنامه‌ریزان از نظام ارزشی و روش زندگی مردم برای ایجاد تشکیلات متناسب با همیاری افراد بومی.

به همین دلیل، بررسی های اجتماعی و انسان شناسی پیش‌نیازهای عمده‌ای برای شروع فعالیت های توسعه در سطوح روستایی هستند.

^۱ J.Freizer

^۲ Wittez

^۳ Rehovot

☑ نظریه اوکلی و مارسدن^۱: اوکلی و مارسدن از مشارکت سه تفسیر ارائه داده‌اند:

- ۱) شرکت داوطلبانه مردم در برنامه‌های عمومی،
- ۲) برانگیختن احساسات مردم و افزایش درک و توان روستاییان،
- ۳) دخالت در فرایندهای تصمیم‌گیری، اجرا و سهیم شدن عامه مردم در منافع طرح‌ها و ارزشیابی آنها.

تفاسیر مطرح شده توسط اوکلی و مارسدن را از لحاظ اهمیت دادن به مردم و احقاق حقوق آنان، می‌توان در سه سطح «مشارکت پایین» (تفسیر اول)، مشارک متوسط (تفسیر دوم) و «مشارکت بالا» (تفسیر سوم) بیان کرد (قاسمی، ۲۵: ۱۳۸۱).

اوکلی و مارسدن از بررسی‌های انجام شده در مورد طرح‌های توسعه روستایی در جهان سوم به این نتیجه رسیده‌اند که پروژه‌ها و طرح‌هایی که مشارکت مردم را می‌طلبند باید دارای دو ویژگی عمده زیر باشند:

در طرح‌هایی که مشارکت مردم الزامی است، باید مقدمات شرکت آنها فراهم شود، زیرا این طرح‌ها برای مردم برنامه‌ریزی شده یعنی مردم از آن استفاده خواهند کرد و هدف آنها توسعه روستایی می‌باشد.

فعالیت‌های مردم در این پروژه‌ها به عنوان مبنای فعالیت‌هایی محسوب می‌شود که بیشتر ماهیت اقتصادی دارند (Lowe & Ray et al, 1999: 24).

براساس این دو ویژگی، اوکلی و مارسدن عناصر عمده نظریه مشارکت واقعی و کارآمد^۲ را بیان می‌کنند. ماهیت فرایندی چنین پروژه‌هایی بدین معنی است که کلیه مراحل به همدیگر مرتبط بوده و آغاز و انجامی دارد:

- ۱- در نظریه حاضر تصور توسعه باید از پایین به بالا^۳ و بدون هرگونه مدل مسلط بوده و مشارکت مردم باید خود جوش و از پایین باشد.
- ۲- برای خود اتکایی^۴ نیاز به کاهش توسعه یافتگی براساس وابستگی است.
- ۳- کنترل محلی^۵ فعالیت‌های مربوط به طرح‌های توسعه به وسیله گروه‌های مرتبط انجام گیرد.

1. Oakly & Marsden

2. Effective participation

3. Bottom-up

4. Self-reliance

5. Local control

۴- اهمیت عمل یا کنش جمعی^۱ گروهی که برای حل مسایل و مشکلات پا پیش گذاشته اند (Oakley & Marsden, 1984: 66-67).

۱ نظریه ماسلی و چیرت^۲

ماسلی و چیرت معتقدند برای ارتقاء مشارکت روستاییان در پروژه ها و طرح های توسعه روستایی ابزارهای کلیدی مختلفی وجود دارد که به قرار زیر می باشند:

۱) جلسات عمومی^۳: راه مفیدی برای همگانی کردن طرح ها و آماده سازی مردم برای بحث های آزاد می باشد.

۲) آموزش بزرگسالان^۴: نقش مسلطی در مشارکت و درگیری فعال مردم محلی بازی می کند.

۳) ارزشیابی روستا^۵: لازم است روستاییان و مردم محلی برای بررسی و شناسایی مشکلات و مسایل، فرصت ها و نیازهای عمومی و پیدا کردن راه حل آنها خودگردان باشند.

۴) نمایشگاهها^۶ می تواند وسیله ای برای شروع طرح ها بوده و موجب مشارکت بیشتر مردم در قبول مسئولیت ها شود.

۵) رسانه ها و ارتباطات از راه دور^۷: زمینه را برای تهیه اطلاعات درباره برنامه ها و طرح های توسعه در ابعاد گوناگون فراهم می سازد (Love & Ray, et.al, 1999: 29).

ابزارهای مورد اشاره، در مراحل مختلف فرایند توسعه در مورد گروه های متفاوت در شکل زیر تنظیم شده است:

1. Collective action

2. Moseley & Cherrett

3. Public meeting

4. Adult education & training

5. Village Appraisal

6. Exhibitions & fairs

7. Media & telecommunications

جدول ۱- ابزارهای فرایند توسعه در مراحل مختلف برای گروه های متفاوت

انتخاب ابزارها برای درگیری و مشارکت محلی، کی؟ و برای چه کسی است؟			
ابزارها	چه زمانی؟		
	مرحله شروع	مرحله توسعه	مرحله اجرا
جلسات عمومی	■	▲	□
آموزش بزرگسالان	□	■	■
ارزشیابی روستا	□	■	■
نمایشگاهها	■	▲	□
رسانهها و ارتباطات راه دور	■	▲	▲
برای چه کسی؟			
	عموم مردم	سازمان ها و گروههای دینفع رهبران محلی	
جلسات عمومی	■	■	■
آموزش بزرگسالان	■	■	■
ارزشیابی روستا	▲	■	■
نمایشگاهها	■	■	■
رسانهها و ارتباطات راه دور	■	■	■
	□ عامل محدود شده	▲ عامل مخصوص	■ عامل کلیدی

مأخذ: (Mosely & Cherrett, N.D., 1999: 68)

☑ نظریهٔ امیل دورکیم^۱

دورکیم با طرح نظریه همبستگی اجتماعی، مشارکت را چگونگی عمل، تفکر و احساسی می‌داند که خارج از فرد بوده و دارای قوهٔ اجبار و الزام هستند و به واسطه آن خود را به فرد تحمیل می‌کنند. از این رو دورکیم مشارکت را در واقعیت های بیرون از اشخاص (محیط بیرونی) جستجو می‌کند. و دو معیار را برای تعیین خصوصیات مشارکت تعیین می‌نماید:

^۱. E. Durkheim

- (۱) خارجی بودن حالات عمل، فکر و احساس در رابطه با اشخاص،
- (۲) جبر و فشار وارده بر اشخاص.

دورکیم با طرح نظریه وجدان جمعی و فردی بر متغیر بودن، شدت و وزن اعمال وجدان جمعی در جوامع مختلف توجه داشته و جوامع را بر اساس درجه فشاری که وجدان جمعی به افراد آن وارد می‌آورد و درجه خودمختاری که برای وجدان های فردی گذاشته است متفاوت می‌داند. بر این اساس به دو نوع همبستگی در جامعه اشاره می‌کند:

- ۱- همبستگی مکانیکی^۱: که از راه تشابه‌ها و تجانس‌ها به وجود می‌آید و مجموعه‌ای کم و بیش سازمان یافته از اعتقادات و احساسات مشترک میان تمامی اعضای گروه است. این همبستگی در صورتی ممکن است که شخصیت فردی در شخصیت جمعی ذوب شود.
- ۲- همبستگی ارگانیکی^۲: این نوع همبستگی بر اساس افتراق‌ها است که بر پایه میزان رشد و گسترش تقسیم کار اجتماعی و تفکیک وظایف در جوامع پیشرفته صنعتی به وجود می‌آید (علفیان، ۱۳۷۹: ۹۲-۹۱).

پیشینه‌های تجربی تحقیق

▣ بررسی عوامل مؤثر بر میزان مشارکت اعضای تعاونی روستایی قلعه نو، عزت

الله سام آرام، ۱۳۷۲:

هدف پژوهش بررسی تأثیر چند عامل اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی بر میزان مشارکت اعضای تعاونی روستایی نامبرده می‌باشد. روش تحقیق پیمایشی با استفاده از مصاحبه و پرسشنامه است. جامعه آماری چهار روستا از ۲۴ روستای تحت پوشش بوده و یافته‌ها نشان می‌دهد عواملی که در مشارکت اعضای تعاونی روستایی قلعه نو مؤثر بودند، موارد متعددی است که از میان آنها شش عامل بیشتر مورد توجه قرار گرفته و بر اساس آنها نیز این پژوهش پایه‌گذاری شده است. آنچه در روستا بیشترین اهمیت را برای کشاورزان دارد و سبب گرایش یا عدم گرایش آنها در میزان مشارکت می‌شود، عبارتند از:

- (۱) مساحت زمین زراعی،
- (۲) نوع کشت غالب،
- (۳) نرخ سواد مردم،

1. Mechanic solidarity

2. Organic solidarity

۴) میزان درآمد،

۵) نوع شغل آنان،

۶) سن افراد (سام آرام، ۱۳۷۶: ۱۵۱).

□ بررسی عوامل مؤثر بر مشارکت روستاییان در طرح های توسعه روستایی ،

محمد عفتی ، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران ، ۱۳۷۱.

به طور کلی از نظر صاحب نظران محدودیت ها و عوامل مؤثر در مشارکت روستاییان

در طرح های توسعه روستایی را می توان این چنین خلاصه نمود:

الف) عوامل و تنگناهای مربوط به شرایط بیرون از محیط روستا شامل: ۱- تمرکز

قدرت تصمیم گیری در مرکز، بدون ارتباط با سطوح پایین برنامه ریزی، ۲- نابرابری در

امکانات و فرصت ها و توزیع غیر عادلانه خدمات و عدم توجه به نیاز گروه های حاشیه ای،

۳- عدم استفاده مؤثر از وسایل ارتباط جمعی در تجهیز منابع انسانی برای تأمین

مشارکت مردم، ۴- عدم هدف های روشن مشارکتی برنامه های عمرانی و توسعه روستایی

و ۵- برداشت محدود و صرف اقتصادی برخی دست اندرکاران از مشارکت؛

ب) عوامل و تنگناهای مربوط به داخل روستا: ۱- بیسوادی و کاهش سطح آگاهی

اجتماعی افراد، ۲- عدم اطلاع و آگاهی کافی نسبت به اهداف طرح ها و پروژه ها،

۳- ناهمگونی های اجتماعی در داخل روستاها و تضادها و اختلافات محلی، ۴- عدم

اعتماد روستاییان به مجریان طرح ها و احتیاط کاری آنها، ۵- نفع طلبی شخصی و

۶- عدم نهادهای مشارکتی مناسب در سطح روستا.

کلیه موارد مطرح شده بر اساس نتایج حاصله بیانگر تأثیر در مشارکت روستاییان در

پروژه های روستایی می باشد (عفتی ، ۱۳۷۱: ۲).

□ بررسی تأثیر انسجام اجتماعی بر میزان مشارکت روستاییان استان خراسان،

مسعود کوثری ۱۳۷۵:

هدف پژوهش بررسی تأثیر انسجام اجتماعی بر میزان مشارکت روستاییان بوده است:

نوع و روش تحقیق مورد استفاده توصیفی و اسنادی با حجم نمونه ۱۳۲ نفر از ۱۵

روستای انتخابی می باشد. یافته ها نشان می دهد که انسجام اجتماعی بر میزان مشارکت

روستاییان در اقدامات عمرانی تأثیر می گذارد و هر چه میزان انسجام اجتماعی بیشتر باشد،

میزان مشارکت روستاییان در فعالیت های عمرانی بیشتر می شود. نتایج دیگر حاصل از

تحقیق به شرح زیر می باشد:

۱) میزان مشارکت روستاییان در مراحل برنامه ریزی، تصمیم گیری و اجرا در حد متوسط است و در مراحل تعمیر و نگهداری، زیر حد متوسط. به بیان دیگر، در مرحله «تعمیر و نگهداری» که مرحله ای بسیار مهم است. مشارکت روستاییان رو به کاهش می رود.

نتایج رگرسیون دو متغیره، بین انسجام اجتماعی و مشارکت عمرانی و پیوستگی اجتماعی با مشارکت عمرانی نشان می دهد که هر دو متغیر با اندک تفاوتی به طور یکسان تغییرات متغیر مشارکت عمرانی را توضیح می دهند (کوثری، ۱۳۸۰: ۱۰۶).

روش شناسی پژوهش

الف) نوع و روش تحقیق: روش هایی که می تواند در این تحقیق کاربرد داشته باشد، دارای ابعاد گوناگون در جدول هستند:

جدول ۲ - انواع روش تحقیق به کار برده شده در این پژوهش

معیار	نام روش
زمان	تحقیق مقطعی
میزان ژرفایی	تحقیق پهنانگر
معیار کاربرد	تحقیق کاربردی
شیوه های گرد آوری داده ها	تحقیق اسنادی و میدانی

به علاوه پژوهش حاضر می تواند از نوع همبستگی باشد زیرا در نظر است همبستگی بین متغیرهای مستقل و وابسته تحقیق مورد تبیین و توضیح قرار گیرد؛ همچنین پیمایشی است از این نظر که بعضی از اطلاعات لازم به صورت بررسی واقعیت ها و برخی دیگر به صورت مطالعه نظرات پاسخگویان گردآوری شده اند. در مجموع گفتنی است که روش تحقیق، مطالعه حاضر روش تحقیق ترکیبی به شمار می رود.

ب) ابزار گردآوری اطلاعات و خصوصیات آن: در بخشی از تحقیق، روش اسنادی و در بخش دیگر روش تحقیق میدانی (پیمایشی) استفاده می شود. بنابراین، ابزار جمع آوری اطلاعات در قسمت اول می تواند کتاب، مجلات معتبر و مرتبط، ماهنامه ها، پایان نامه ها، طرح های پژوهشی و سایر اسناد و مدارک اعم از فارسی و انگلیسی باشد. از سوی دیگر

گردآوری اطلاعات بخش پیمایشی تحقیق حاضر از طریق پرسشنامه و مصاحبه حضوری انجام شده است.

برای روشن ساختن اعتبار تمیز بین روستاییان با میزان مشارکت بالا و روستاییان با میزان مشارکت پایین از آزمون ویلکاکسون^۱ استفاده شده است. در این روش ۲۵ نفر از گروه اول و ۲۵ نفر از گروه دوم را که بیشترین و کمترین امتیاز را از متغیر وابسته کسب کرده‌اند، انتخاب نموده ایم. پس از انجام آزمون ویلکاکسون، نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که بین میزان امتیازات کسب شده دو گروه فوق تفاوت معنی‌داری وجود دارد. تفاوت معنی‌دار در این آزمون نشان می‌دهد که وسیله اندازه‌گیری پژوهش دارای اعتبار تمیز میزان مشارکت آزمودنی‌ها در پروژه‌های عمرانی می‌باشد. جزئیات آزمون در جدول زیر نشان داده می‌شود:

جدول ۳- نتایج آزمون ویلکاکسون برای تعیین اعتبار وسیله اندازه‌گیری

Sign	Mean Rank	انحراف معیار	میانگین امتیازات	گروه‌ها
/۰۰۰	۱۳/۰۰	۱/۳۲۲	۳۵/۰	گروه اول
		۳/۸۳	۸/۴۸	گروه دوم

برای تعیین روایی وسیله اندازه‌گیری از تکنیک آلفای کرونباخ و گاتمن استفاده شده است. نتایج به دست آمده از برآورد روایی هر یک از متغیرهای تحقیق در جدول زیر منعکس شده است:

^۱. Wilcoxon

جدول ۴ - تحلیل روایی متغیرهای تحقیق

روایی کل	تعداد گویه	نام متغیرها
۰/۸۴	۴	نگرش های اجتماعی
۰/۸۴	۷	انسجام اجتماعی
۰/۸۳	۵	رضایت اجتماعی
۰/۸۴	۵	اعتماد اجتماعی
۰/۸۴	۵	خصوصیات شخصیتی
۰/۸۴	۴	آگاهی های اجتماعی
۰/۸۶	۳	بررسی های اجتماعی
۰/۸۴	۴	مشارکت اجتماعی
۰/۸۳	۴	مشارکت اقتصادی

روایی کل وسیله اندازه گیری تحقیق برابر $\alpha = 0/84$ است. که این مقدار روایی قابل قبولی از متغیرهای پژوهشی را به نمایش می گذارد.

ج) جامعه مورد بررسی:

۱) جامعه آماری: چنانچه در عنوان مقاله ذکر شده است، جامعه آماری پژوهش حاضر کلیه روستاهای شهرستان ورزقان را شامل می شود. طبق آمارهای دریافت شده از فرمانداری و جهاد کشاورزی ورزقان، تعداد روستاها بالغ بر ۱۱۶ روستا می شوند و تعداد کل خانوارهای ساکن این روستاها ۶۶۸۶ خانوار می باشد.

۲) نمونه آماری: دربرآورد نمونه آماری از فرمول زیر استفاده شده است:

$$n = \frac{N(t)^2 pq}{N d^2 + (t)^2 pq}$$

$$n = \frac{6686(1/96)^2 (0/5 \times 0/5)}{6686(0/05)^2 + (1/96)^2 (0/5 \times 0/5)}$$

$$n = 364$$

$P = 0/5$ وجود صفت در جامعه آماری
 $N = 6686$ تعداد
 $t = 1/96$ حدود اطمینان در سطح ۹۵ درصد
 $q = 0/5$ عدم صفت در جامعه آماری
 $d = 5/5$ احتمال خطای قابل قبول

۳) شیوه نمونه گیری: بنا به ماهیت موضوع پژوهش و جامعه آماری کاربردی ترین روش های نمونه گیری برای تحقیق حاضر عبارت است از:
 ۱ - روش نمونه گیری مطابق با تخصیص بهینه،
 ۲ - روش نمونه گیری تصادفی سیستماتیک.
 مراحل کارگزینش نمونه ها به شرح زیر می باشد: در مرحله اول، تعداد طبقات (دهستان ها) را معین نموده و از میان آنها چند دهستان به عنوان نمونه برای بررسی انتخاب شده اند.

جدول شماره ۵ - توزیع نمونه گیری بر حسب دهستان

دهستان ها	تعداد روستاها	درصد روستاها
ازمدل شمالی	۲۲	۱۹
ازمدل جنوبی	۴۱	۳۵
سینا	۳۲	۲۸
بکر آباد	۲۱	۱۸
جمع	۱۱۶	۱۰۰/۰

در مرحله دوم از مراحل نمونه گیری بعد از محدود کردن نمونه به سه طبقه (دهستان) تعداد روستاهای نمونه از هر طبقه به تناسب روستاهای موجود در آن طبقه تعیین شده است.

جدول شماره ۶ - توزیع نمونه گیری بر حسب روستا

دهستان ها	تعداد خانوار روستاها	تعداد خانوار نمونه	تعداد روستاهای نمونه	درصد روستاهای نمونه
ازمدل جنوبی	۸۷۷	۲۴۲	۵	۴۲
سینا	۲۶۰	۷۲	۴	۳۳
بکر آباد	۱۸۵	۵۱	۳	۲۵
جمع	۱۳۲۲	۳۶۵	۱۲	۱۰۰

در مرحله نهایی کار نمونه گیری، تعداد خانوارهای تعیین شده از هر روستا بر اساس نمونه گیری تصادفی سیستماتیک انتخاب شده‌اند؛ بدین صورت که نفر اول نمونه به صورت تصادف انتخاب و نفرات بعدی بر اساس $\frac{N}{n}$ تعیین گردیده‌اند. به این ترتیب، پس از طی مراحل فوق از خانوارهای منتخب اطلاعات گرد آوری شده است.

یافته ها و نتایج پژوهش

۱) مشارکت اقتصادی

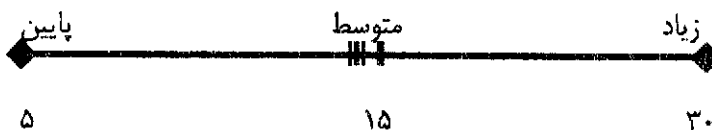
در پژوهش حاضر مشارکت اقتصادی شامل ابعاد زیر می باشد: ۱- کمک مالی، ۲- کمک جنسی و کالایی، ۳- کمک از طریق نیروی کار، ۴- شرکت در اجرای پروژه ها و ۵- شرکت در منافع.

اطلاعات هر یک از ابعاد مشارکت اقتصادی نشان می‌دهد که در بعد کمک مالی ۶۷/۵ درصد از روستاییان توانایی زیاد برای مشارکت داشتند و بقیه از توانایی مالی کمی جهت مشارکت در طرح های عمرانی برخوردار بودند.

در بعد دیگر یعنی کمک جنسی و کالایی، ۳۸/۳ درصد از روستاییان بیشتر به شکل جنسی و کالایی در طرح های عمرانی مشارکت داشته اند.

در بعد سوم یعنی کمک از طریق نیروی کار، ۷۵ درصد از رؤسای خانوارها بیشتر به این شکل در طرح ها مشارکت کرده‌اند و ۲۵ درصدشان به این امر علاقه کمتری نشان داده اند. علت مشارکت کمتر در این بعد می‌تواند پیری رئیس خانوار و نداشتن پسران ذکور بالغ باشد.

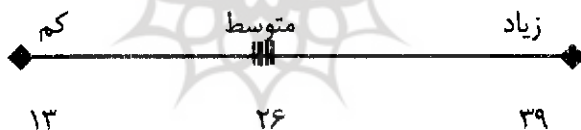
در کل، رؤسای خانوارهای مطالعه شده به طور متوسط به میزان ۱۴/۵۵ مشارکت اقتصادی داشته‌اند، که این مقدار نشان از مشارکت متوسط به پایین آنها در طرح های عمرانی می باشد.

از تحلیل توصیفی گویه های مشارکت اجتماعی این نتیجه به دست آمد که میزان مشارکت اجتماعی روستایی به طور متوسط ۹/۵۵ است. این مقدار نشان دهنده میزان مشارکت اجتماعی نسبتاً زیاد روستاییان در مسایل مربوط به روستا می باشد.

میانگین کل مشارکت روستاییان در طرح ها ۲۵/۸۹ امتیاز برآورد شده است. اگر میزان مشارکت را به صورت پیوستار زیر نشان دهیم، روشن می شود که روستاییان در سطح متوسطی نسبت به مشارکت در پروژه ها اقدام کرده اند.

۲) رابطه سواد و مدرک تحصیلی پاسخگویان با مشارکت روستاییان

اولین فرضیه تحقیق عبارت است از «میزان مشارکت مردم در پروژه های عمرانی بر حسب سواد شان متفاوت است». نتایج حاصله از آزمون فرضیه با استفاده از تحلیل واریانس یک طرفه نشان می دهد که سطح معنی داری محاسبه شده ($\text{sig} = /000$) کمتر از آلفای تحقیق ($\alpha = /01$) می باشد. بنابراین می توان گفت که میانگین مشارکت روستاییان در پروژه های عمرانی بر حسب سطح سواد آنها با همدیگر اختلاف معنی داری دارند. گروه هایی که براساس روند مقایسه چند گانه LSD با همدیگر اختلاف معنی داری دارند، گروه بیسوادها، کم سوادها و با سوادها هستند. به عبارت دیگر، روستاییانی که کم سواد هستند، به طور معنی داری بیشتر از بقیه گروه ها در پروژه های عمرانی مشارکت داشته اند.

جدول ۷- تحلیل واریانس یک طرفه میزان مشارکت اقتصادی و اجتماعی روستاییان به تفکیک سواد

منبع تغییرات	SS	df	ms	f	sig
بین گروهی	۱۸۳۱/۹۷۵	۲	۹۱۵/۹۸	۰/۷۹۱	
درون گروهی	۱۴۶۷۳/۷۷	۲۸۵	۵۱/۴۸۷	۱۷	۰/۰۰۰
جمع کل	۱۶۵۰۵/۷۴	۲۸۷			

جدول ۸- مقایسه چندگانه میانگین مشارکت بر حسب سواد (LSD)

سطح سواد	اختلاف میانگین	sig
کم سواد	-۵/۸۷	۰/۰۰۰
بیسواد	-۲/۴۱	۰/۷۰۰
بیسواد	۵/۸۷	۰/۰۰۰
کم سواد	۳/۴۶	۰/۰۰۳
بیسواد	۲/۴۱	۰/۰۷
بیسواد	-۳/۴۶	۰/۰۰۳

۳) رابطه مشارکت روستاییان با آگاهی های اجتماعی

شاخص هایی که برای سنجش آگاهی روستاییان در این تحقیق طراحی شده بود عبارت است از: سطح سواد روستاییان، تعداد دفعات مهاجرت به شهر در سال، میزان گوش دادن به رادیو، میزان نگاه کردن به تلویزیون، ذکر نام سازمان های مرتبط با مسایل روستایی .

برای آزمون این فرضیه از تحلیل واریانس یک طرفه استفاده شده است، نتایج آزمون نشان می دهد که مشارکت اقتصادی و اجتماعی روستاییان بر اساس میزان آگاهی اجتماعی آنان متفاوت بوده و بین گروه های سه گانه اختلاف معنی داری وجود دارد. در مقایسه میانگین چندگانه LSD تنها میانگین گروه سوم یعنی روستاییان با آگاهی اجتماعی زیاد یا میانگین گروه دوم (یعنی روستاییان با آگاهی اجتماعی متوسط) با همدیگر اختلاف

معنی‌داری دارند، به این مفهوم که میانگین گروه سوم ۳/۸۲ واحد از میانگین گروه دوم بیشتر است. بقیه گروه‌ها با همدیگر اختلاف معنی‌داری ندارند.

جدول ۹- تحلیل واریانس یک طرفه مشارکت روستاییان بر اساس آگاهی اجتماعی

sig	f	ms	df	SS	منبع تغییرات
		۳۸۰/۱۲۳	۲	۷۰۴/۲۴۵	بین گروهی
۰/۰۰۱	۶/۹۴۶	۵۴/۷۲۸	۲۶۳	۱۴۳۹/۲۸۲	درون گروهی
			۲۶۵	۱۵۱۵۳/۶۲۸	جمع کل

جدول ۱۰- مقایسه میانگین چندگانه مشارکت روستاییان بر اساس آگاهی اجتماعی (آزمون LSD)

sig	اختلاف معنی‌دار	آگاهی اجتماعی
۰/۷۳	۱/۱۵۷۱	آگاهی های اجتماعی کم
		آگاهی های اجتماعی زیاد
۰/۰۰۰	۳/۸۱۸۹	آگاهی های اجتماعی متوسط

۴) مشارکت روستاییان با بعد خانوار

برای آزمون فرضیه « بین بعد خانوار و مشارکت روستاییان در پروژه‌های عمرانی رابطه معنی‌داری وجود دارد »، از ضریب همبستگی r پیرسون استفاده شده است. نتایج به دست آمده از این آزمون حاکی از آن است که چون سطح معنی‌داری محاسبه شده (Sig = ۰/۰۳) کمتر از آلفای تحقیق ($\alpha = ۰/۰۵$) بوده است، بنابراین از لحاظ آماری همبستگی بین بعد خانوار مشارکت روستاییان در پروژه‌های عمرانی معنی‌دار هستند. بدین معنی که با افزایش بعد خانوار میزان مشارکت روستاییان نیز تحت تأثیر قرار می‌گیرد. نوع همبستگی که بین متغیر «بعد خانوار» و «مشارکت روستاییان» وجود دارد، همبستگی خطی است، یعنی با افزایش تعداد اعضای خانواده مشارکت آنها نیز در پروژه‌های عمرانی بیشتر می‌شود.

$$(N=290 \quad r=0/13 \quad \text{sig}=0/03)$$

♣ چهارمین فرضیه تأیید شده این است که «بین میزان مشارکت روستاییان در پروژه های عمرانی و نگرش های اجتماعی آنان همبستگی معنی داری وجود دارد». به این مفهوم که هر چه نگرش های اجتماعی روستاییان نسبت به روستا و مسایل آن مثبت و مطلوب بوده باشند، میزان مشارکت آنان در پروژه ها تحت تأثیر قرار می گیرد. پس نگرش مثبت عامل افزایش مشارکت و نگرش منفی عامل کاهش مشارکت در پروژه ها به شمار می رود.

$$(N=290 \quad r=0.28 \quad \text{sig}=0.000)$$

♣ پنجمین فرضیه مورد تأیید پژوهش عبارت است از: «بین مشارکت اقتصادی و اجتماعی روستاییان در پروژه های عمرانی و انسجام اجتماعی آنان همبستگی معنی داری وجود دارد». به عبارت دیگر، یکی از عوامل مؤثر بر میزان مشارکت در طرح ها درجه انسجام اجتماعی بین روستاییان تلقی می شود. هرچه درجه انسجام اجتماعی بین آنان بالاتر بوده باشند، همکاری و تعاون بهتر و بیشتری در ساماندهی مسایل و مشکلات روستای خود خواهند داشت.

$$(N=269 \quad r=0.33 \quad \text{sig}=0.000)$$

♣ ششمین فرضیه تأیید شده این است که «بین رضایت اجتماعی روستاییان و مشارکت آنان در پروژه ها همبستگی معنی داری وجود دارد». بدین معنی که هر چه رضایت اجتماعی روستاییان (رضایت از زندگی در روستا، درآمد، شغل، همسایگان و شورای ده) در وضعیت مطلوبی قرار داشته باشد، می تواند در روستاییان برای مشارکت در طرح ها انگیزه ایجاد نماید. بنابراین رضایت اجتماعی نیز تعیین کننده میزان مشارکت رؤسای خانوار در پروژه ها بوده و آن را تحت تأثیر قرار می دهد.

$$(N=287 \quad r=0.34 \quad \text{sig}=0.000)$$

♣ هفتمین فرضیه پذیرفته شده عبارت است از: «بین بررسی های اجتماعی قبل از شروع پروژه ها و میزان مشارکت در پروژه های عمرانی همبستگی معنی داری وجود دارد».

به این مفهوم که بررسی های اجتماعی در روستا از طرف مسئولین ذیربط باعث می شود که مجریان طرح ها از نحوه زندگی روستاییان در روستا و همچنین از نیازها و مشکلات آنان آگاه شوند. بنابراین بررسی های اجتماعی قبل از انجام پروژه ها موجب زمینه سازی مشارکت روستاییان در طرح های عمرانی می شود. هر چه این بررسی ها در روستاها به شیوه علمی تری صورت گیرد، باعث تشویق روستاییان به مشارکت در طرح ها خواهد شد.

$$(N=288 \quad r=0.20 \quad \text{sig}=0.001)$$

❖ آخرین فرضیه ای که مورد پذیرش واقع گردید، « وجود همبستگی معنی دار بین میزان مشارکت روستاییان و اعتماد اجتماعی می باشد»، بدین نحو که هر چه اعتماد اجتماعی در بین روستاییان و مسئولین بیشتر باشد، پیوند متقابلی در بین آنان ایجاد می شود. این پیوند متقابل به نوبه خود مشارکت آنان را در پروژه ها تحت تأثیر قرار می دهد. پس می توان نتیجه گرفت که اعتماد اجتماعی بنیاد هر گونه همکاری و مشارکت را تشکیل می دهد. فزونی آن باعث مشارکت بیشتر و کاهش آن باعث مشارکت کمتر می شود.

❖ فرضیه ای که در پژوهش حاضر مورد پذیرش قرار نگرفت عبارت است از: «بین خصوصیات شخصیتی و مشارکت آنان در پروژه های عمرانی رابطه وجود دارد».

$$(N=270 \quad r=0.06 \quad \text{sig}=0.30)$$

نتایج مربوط به برارزش مدل های تحلیل چند متغیره

الف) مدل برازش رگرسیونی عوامل تبیین کننده

مشارکت روستاییان در طرح های عمرانی

نتایج حاصله از تحلیل رگرسیونی به روش گام به گام حکایت از آن دارد که از بین متغیرهای انسجام اجتماعی، آگاهی های اجتماعی، رضایت اجتماعی، بررسی های اجتماعی، خصوصیات شخصیتی، نگرش های اجتماعی و اعتماد اجتماعی فقط متغیر خصوصیات شخصیتی روستاییان از مدل نهایی برازش رگرسیونی حذف شده اند و سایر متغیرهای مطرح شده در مدل باقی مانده اند. علت خارج شدن متغیر «خصوصیات شخصیتی»

از مدل را می توان همبستگی ضعیف با متغیر وابسته عنوان کرد. متغیرهای شش گانه وارد شده بر مدل به میزان ۴۲ درصد از تغییرات متغیر وابسته یعنی مشارکت اقتصادی و اجتماعی روستاییان در پروژه های عمرانی را تبیین می کنند و باقیمانده واریانس ها به وسیله عوامل ناشناخته که در این تحقیق نیامده است، تبیین و پیش بینی می شوند.

جدول ۱۱- آماره های تحلیل رگرسیون چند متغیره «مشارکت روستاییان در پروژه های عمرانی»

ضریب همبستگی چند گانه	(Multiple R)	۰/۶۷
ضریب تبیین	(R Square)	۰/۴۴۴
ضریب تبیین تصحیح شده	(Adjusted R Square)	۰/۴۲
اشتباه معیار	(Standard Error)	۲/۲۲

جدول ۱۲- تحلیل واریانس رگرسیون چند متغیره «مشارکت روستاییان در طرح های عمرانی»

منبع تغییرات	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	کمیت F	سطح معنی داری
اثر رگرسیون	۶۸۸۵/۶۵	۵	۱۳۷۷/۱۳۹	۳۵/۲	۰/۰۰۰
باقی مانده	۸۵۸۹/۹۱	۲۱۹	۳۹/۲۲		

جدول ۱۳- آماره های متغیرهای وارد بر مدل رگرسیونی

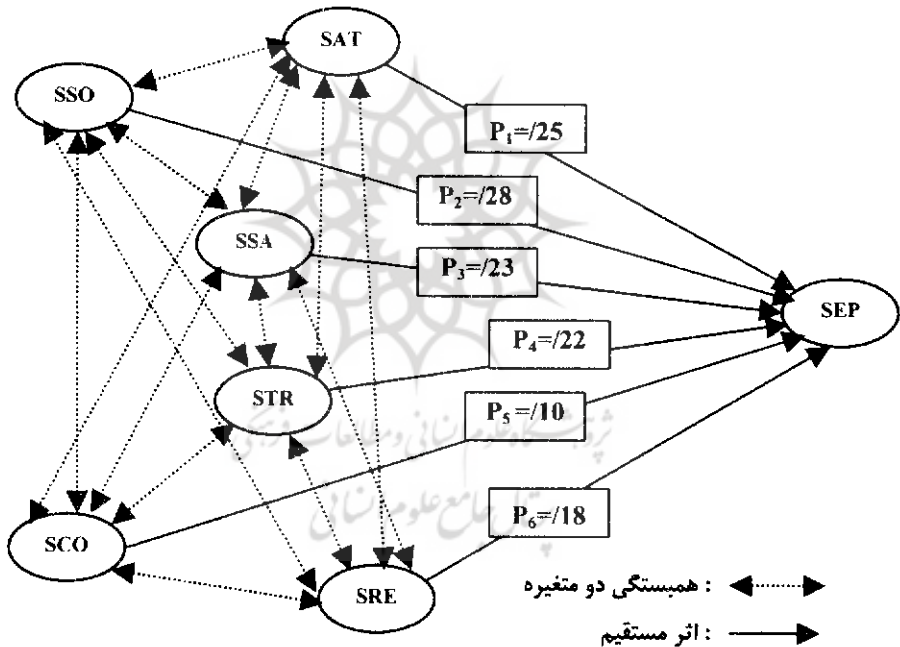
نام متغیرها	B	Std. B	Beta	t	Sig	Partial Correlations
انسجام اجتماعی	۱/۱۳۸	۰/۱۲	۰/۲۸	۴/۶۱	۱/۰۰۰	۰/۳۷
رضایت اجتماعی	۰/۳۸۸	۰/۰۵	۰/۲۳	۳/۸۲	۱/۰۰۳	۰/۲۳
نگرش های اجتماعی	۰/۴۳	۰/۰۸	۰/۲۵	۴/۷۴	۱/۰۰۰	۰/۳۷
بررسی های اجتماعی	۰/۵۶	۰/۱۵	۰/۱۸	۴/۱۷	۱/۰۰۰	۰/۲۴
اعتماد اجتماعی	۰/۲۱	۰/۰۴	۰/۲۲	۲/۹۴	۱/۰۰۴	۰/۱۷
آگاهی اجتماعی	۰/۹۲	۰/۲۹	۰/۱۸	۲/۸۹	۱/۰۰۴	۰/۱۷
عرض از مبدأ	-۸/۹۴	۱/۹۷	-	-۳/۹۹	۱/۰۰۰	-

جدول ۱۴- آماره های متغیرهایی که وارد مدل رگرسیونی نشده اند

نام متغیر	Beta In	t	Sig	Partial Correlation
خصوصیات شخصیتی	-۰/۰۰۲	-۰/۰۳۴	۰/۹۷	-۰/۰۲

ب) تحلیل مسیر

این روش به عنوان تکنیکی برای توضیح و توصیف یک سیستم ارتباطی بین متغیرها است؛ به این ترتیب که در تحلیل مسیر ضریب همبستگی هر متغیر مستقل با متغیر وابسته بر اثر مستقیم آن متغیر مستقل روی متغیر وابسته و اثرات غیر مستقیم مزبور از طریق متغیرهای مستقل دیگر روی متغیر وابسته تقسیم می شود. لازم به توضیح است که «برای اندازه گیری میزان چند هم خطی در متغیرهای مستقل از روش معمول فاکتور تورم واریانس استفاده شده است (Williams, 1990: 82). در پژوهش حاضر تحلیل مسیر عوامل مؤثر بر میزان مشارکت اقتصادی و اجتماعی روستاییان در پروژه های عمرانی به شرح دیاگرام زیر است:

شکل ۱- دیاگرام تحلیل مسیر عوامل مؤثر بر مشارکت روستاییان در طرح های عمرانی

SAT (Social Atitude): نگرش های اجتماعی؛ SSO (Social solidarity): انسجام اجتماعی؛

SSA (Social Satisfiy): رضایت اجتماعی؛ STR (Social Trust): اعتماد اجتماعی؛

SCO (Social conscous): آگاهی های اجتماعی؛ SR (Social Reaserch): بررسی های اجتماعی

جدول ۱۵- همبستگی های بین متغیرهای مستقل و وابسته

SRE	SCO	STR	SSA	SSO	SAT	SEP	
۰/۱۸	۰/۱۸	۰/۲۲	۰/۲۲	۰/۲۸	۰/۲۵	-	SEP
۰/۰۶۹	-۰/۱۱	۰/۰۵۷	۰/۰۹۷	۰/۰۳۹	-		SAT
۰/۰۰۴	۰/۲۲	۰/۰۲۶	۰/۰۷۳	-			SSO
۰/۲۷	۰/۰۲۶	۰/۱۵	-				SSA
-۰/۰۸	۰/۱۸	-					STR
-۰/۰۲	-						SCO
-							SRE

جدول ۱۶- اثرات مستقیم و غیر مستقیم متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته

اثر غیر مستقیم از طریق

								متغیر وابسته متغیر مستقل	
SRE	SCO	STR	SSA	SSO	SAT	اثر مستقیم	VIF	SEP	
-۰/۰۱	۰/۰۰	۰/۰۱	-۰/۰۲۶	-۰/۱۳	-	۰/۲۵	۱/۰۷	SAT	
۰/۳۰	۰/۰۰	۰/۰۰	-۰/۰۲	-	-۰/۰۱	۰/۲۸	۱/۰۴	SSO	
۰/۰۰	۰/۰۲	۰/۰۶	-	۰/۰۲	۰/۰۲	۰/۲۳	۱/۰۸	SSA	
۰/۰۰	۰/۰۲	-	-۰/۰۷	۰/۰۱	۰/۰۱	۰/۲۲	۱/۰۸	STR	
۰/۰۱	-	۰/۰۳	-۰/۰۴	۰/۰۰	۰/۰۱	۰/۱۸	۱/۰۵	SCO	
-	۰/۰۱	۰/۰۰	۰/۰۰	-۰/۰۶	-۰/۰۳	۰/۱۸	۱/۰۶	SRE	

برای تعیین مهم ترین X ها (متغیرهای مستقل) و اثر آنها (هفت متغیر مستقل رضایت اجتماعی، نگرش های اجتماعی، انسجام اجتماعی، اعتماد اجتماعی، آگاهی های اجتماعی، بررسی های اجتماعی و خصوصیات شخصیتی) وارد مدل شده اند. با استفاده از مدل رگرسیون گام به گام^۱ شش متغیر در مدل نهایی باقی ماندند و متغیر TEP (خصوصیات شخصیتی) از مدل خارج شد. با توجه به این که برای تعیین اثر واقعی هر

^۱. Stepwise

متغیر مستقل، چند هم خطی^۱ باید پایین باشد از روش VIF برای تعیین وجود یا عدم رابطه چند هم خطی استفاده گردید (Mohammadi, 2003: 43). در صورتی که مقدار VIF کمتر از ۱۰ باشد، نشان دهنده عدم رابطه چند هم خطی بین متغیرهای مستقل است (Wang, 1999: 61). نتایج مندرج در جدول ۱۶ نیز حاکی از عدم چند هم خطی بین متغیرهای مستقل بوده و از این رو، اثرات مستقیم به دست آمده برای هر متغیر مستقل قابل اعتماد می باشند. بر اساس نتایج، متغیر SSO (انسجام اجتماعی) دارای بیشترین اثر مستقیم بر روی متغیر وابسته بوده و در تغییرات مشارکت اقتصادی و اجتماعی روستاییان مقدار SSO سهم بیشتری نسبت به سایر متغیرهای مستقل داشت. متغیرهای مستقل SRE و SCO با مقدار ۰/۱۸، دارای کمترین اثرات مستقیم بر متغیر وابسته مذکور بودند. از آنجایی که مقدار اثرات غیر مستقیم برای تمام متغیرهای مستقل بسیار پایین بود، چنین به نظر می رسد که در همبستگی بین متغیرهای مستقل و متغیر وابسته، سهم این اثرات بسیار ناچیز می باشد و متغیرهای مذکور تا حد زیادی مستقل از هم عمل کرده‌اند.

ج) تحلیل خوشه‌ای^۲

برای انجام تحلیل خوشه‌ای روش های زیادی وجود دارد. در این پژوهش از روش سلسله مراتب^۳ برای طبقه بندی مشاهدات از دندوگرام استفاده شده است. در این روش ابتدا هر مشاهده در یک گروه مجزا قرار می گیرد و سپس گروه‌های نزدیک به هم به تدریج ترکیب می شوند تا در نهایت کلیه مشاهدات در یک گروه واقع شوند. برای تعیین فواصل میان گروه‌ها از روش متوسط فاصله^۴ میان گروهی استفاده می شود که در آن ترکیب خوشه‌ها از کمینه کردن میانگین فاصله بین تمام زوج مشاهداتی که در خوشه‌ای مختلف قرار دارند ایجاد می شود. «در این روش از کلیه فواصل موجود بین نقاط خوشه‌ها استفاده می شود نه فقط نزدیک ترین یا دورترین فاصله‌ها» (مانلی، ۱۳۷۳: ۱۳۶).

^۱. Multicollinearity

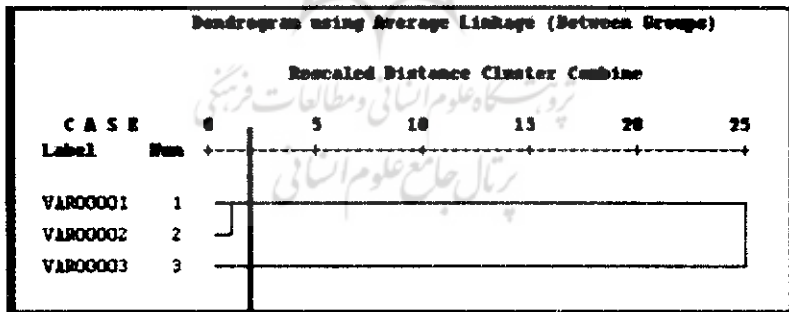
^۲. Cluster analysis

^۳. Hierarchic

^۴. Average linkage between groups

در تحلیل خوشه ای گروه بندی دهستان ها و روستاهای مطالعه شده بر اساس میزان مشارکت اقتصادی و اجتماعی روستاییان در پروژه های عمرانی انجام گرفت و نتایج زیر به دست آمد:

دندوگرام ۱ گروه بندی دهستان ها را بر حسب میزان مشارکت در پروژه های عمرانی را نشان می دهد، اگر در این دندوگرام، برش از فاصله $1/5$ انجام گیرد، در این حالت ۲ گروه همگن ایجاد می شود که لیست گروه های همگن در جدول ۱۷ آورده شده است. به بیان بهتر، دهستان های ازمدل جنوبی و سینا در یک گروه قرار می گیرند زیرا میزان مشارکت آنها نسبت به دهستان بکرآباد به همدیگر نزدیکتر است و دهستان بکرآباد به دلیل تفاوت معنی دار با دهستان های مذکور از نظر میزان مشارکت، در گروه دوم قرار گرفته است. پس می توان نتیجه گرفت که دهستان های ازمدل جنوبی و سینا از لحاظ میزان مشارکت روستاییان در پروژه های عمرانی همگن تر هستند و دهستان بکرآباد با بقیه ناهمگن بوده و خود به تنهایی در یک گروه واقع شده است.

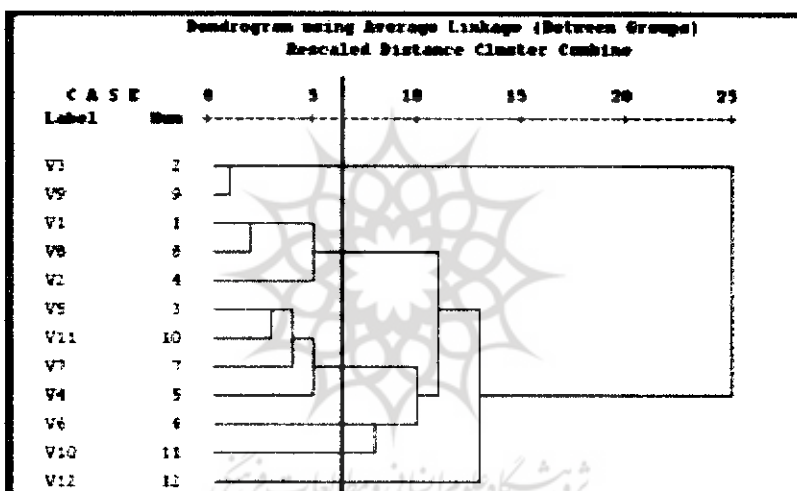

دندوگرام شماره ۱

جدول ۱۷- گروه بندی دهستان های همگن بر اساس میزان مشارکت در پروژه ها

نام گروه ها	دهستان های همگن
گروه اول	ازمدل جنوبی و سینا
گروه دوم	بکرآباد

گروه بندی روستاهای مطالعه شده، بر اساس میزان مشارکت در پروژه‌های عمرانی با استفاده از تحلیل خوشه‌ای سلسله مراتبی در دندوگرام ۲ نشان دهنده این است که ۱۲ روستای بررسی شده در برش از نقطه ۵/۶ پنج گروه از روستاهای همگن را مشخص می‌سازد. این روستاها بر حسب میزان مشارکت در پروژه‌های عمرانی با همدیگر مشابه و همگن هستند و دارای اختلاف کمی از همدیگر می‌باشند. علاوه بر آن، هر چه از طرف گروه اول به سوی گروه‌های سوم، چهارم و پنجم برویم، تشابهات کمتر می‌شود.

دندوگرام شماره ۲

جدول ۱۸ - گروه بندی روستاهای همگن بر اساس میزان مشارکت در پروژه های عمرانی

روستاهای همگن	نام گروه ها
گزان بند و اقبابای فرامرزی	گروه اول
علویق، بکر آباد و میرزاعلی کندی	گروه دوم
اره جان، وردین، کاسین و لله لو	گروه سوم
لیلی خانه و دوریق	گروه چهارم
کهنه لو	گروه پنجم

نتیجه گیری

نتایج به دست آمده در راستای اهداف تحقیق به شرح زیر جمع بندی می شوند:

۱ - اعتماد اجتماعی: اعتماد متقابل بین مردم و مسئولین محور اساسی توسعه مشارکتی را تشکیل می دهد. بدون وجود اعتماد متقابل، همکاری مردم با مسئولین دور از تصور خواهد بود. پس وجود اعتماد اجتماعی یکی از عوامل افزایش میزان مشارکت روستاییان در طرح های عمرانی بوده و عدم آن باعث کاهش و افت مشارکت خواهد شد.

۲ - رضایت اجتماعی: رضایت متقابل باعث مشارکت عامل کنش در مسایل مختلف می شود و بدون آن هیچ نوع مشارکتی ایجاد نخواهد شد. اگر میزان رضایت مردم از درآمد، شغل، زندگی در روستا و غیره در سطح بالاتری قرار گیرد، بالطبع میزان مشارکت نیز تحت تأثیر آن افزایش می یابد. در اینجا می توان یکی دیگر از دلایل مشارکت پایین مردم بعضی از روستاها و دهستان ها را عدم رضایت از درآمد و شغل خود در روستا عنوان کرد.

۳ - آگاهی اجتماعی: همچنان که خود مردم و مسئولین ابراز می کنند، عدم آگاهی از یک موضوع باعث عدم مشارکت در آن می شود. به عبارت دیگر، زمانی که مردم از چیزی آگاهی کافی نداشته باشند، چگونه می توانند در آن مشارکت جویند؟ پس شرط اول موفقیت هر طرح یا برنامه ای دادن آگاهی به روستاییان درباره اهداف پروژه ها و همچنین آگاه شدن مسئولین از نحوه زندگی و آداب و رسوم مردم روستا می باشد. بنابراین بالا بودن آگاهی اجتماعی طرفین قضیه باعث درک بهتر و مشارکت بیشتر خواهد شد.

۴ - انسجام اجتماعی: انسجام اجتماعی نیز یکی از عوامل مؤثر بر میزان مشارکت روستاییان در طرح های عمرانی است. هر چه میزان انسجام اجتماعی در میان روستاییان بالاتر باشد، بیشتر با همدیگر در مسایل مربوط به روستا همکاری می کنند؛ ولی در صورت بروز اختلاف، بین آنها دو دستگی ایجاد شده و باعث عدم همکاری با یکدیگر در حل مسایل و مشکلات روستایی می شود.

۵ - بررسی های اجتماعی و انسان شناختی قبل از انجام پروژه ها: بررسی های اجتماعی باید به منظور شناخت شیوه زندگی روستاییان، شناسایی نیازهای اساسی آنان و مشورت و جلسات عمومی با مردم روستا در مورد طرح های اجرایی انجام گیرد. هر چه

این بررسی ها شکل علمی تری به خود گیرد، باعث شناخت بهتر مسایل روستا شده و در نهایت با این کار مقدمات مشارکت روستاییان در طرح های عمرانی فراهم می شود.

۶- نگرشهای اجتماعی: نحوه نگرش طرفین به همدیگر و همچنین به مسایل روستا باعث مشارکت بیشتر یا کمتر خواهد شد. اگر نگرش مثبت باشد، مشارکت بیشتر می شود ولی اگر نگرش منفی باشد، مشارکت کمتر خواهد شد.

۷- بعد خانوار و سطح سواد: بعد خانوار و سطح سواد نیز یکی دیگر از عوامل مؤثر بر مشارکت روستاییان در طرح های عمرانی است.

کلید نتایج حاصل از آزمون فرضیه ها و نظریه ها در جدول های زیر درج شده است:

جدول ۱۹- نتایج آماری آزمون فرضیه های تحقیق

ردیف	فرضیه های تحقیق	نتیجه
۱	بین سواد و مدرک تحصیلی روستاییان و میزان مشارکت آنان در پروژه های عمرانی اختلاف معنی داری وجود دارد.	×
۲	بعد خانوار در میزان مشارکت روستاییان در پروژه های عمرانی تاثیر دارد.	×
۳	بین آگاهی اجتماعی و مشارکت روستاییان در پروژه های عمرانی رابطه وجود دارد.	×
۴	بین اعتماد اجتماعی و مشارکت روستاییان در پروژه های عمرانی رابطه وجود دارد.	×
۵	هر چه انسجام اجتماعی بین روستاییان بالاتر باشد، میزان مشارکت آنها در پروژه ها بیشتر است.	×
۶	هر چه نگرشهای اجتماعی بین روستاییان مثبت باشد. میزان مشارکت آنها در پروژه ها بیشتر است.	×
۷	بین خصوصیات شخصیتی افراد و مشارکت آنان در پروژه های عمرانی رابطه وجود دارد.	×
۸	هر چه رضایت اجتماعی روستاییان افزونتر باشد، مشارکت آنان در پروژه ها عمرانی زیادتر می شود.	×
۹	بررسیهای احتمالی قبل از شروع طرحها باعث مشارکت بیشتر در پروژه های عمرانی می شود.	×

جدول ۲۰- نظریه‌های قابل کاربرد در جامعه آماری پژوهش حاضر

نظریه‌ها و پیشینه‌های تجربی	قابل کاربرد در جامعه آماری	غیر قابل کاربرد در جامعه آماری
عبیداله خان	×	-
فریزر	×	-
دورکیم	×	-
ویتز	×	-
مانسلی و چیرت	×	-
اوکلی و مارسدن	×	-
سام آرام	×	-
عفتی	×	-
کوثری	×	-

ارائه پیشنهادها و راهکارها

قبل از انجام پروژه‌ها و تصمیم‌گیری نهایی آن بهتر است، بررسی‌های اجتماعی و انسان‌شناختی از محیط اجرای طرح به شیوه علمی با هدف شناسایی مشکلات و نیازهای روستاییان انجام گیرد. تا مسئولین بتوانند به قدر کافی در اثر اجرای این پیشنهادها پژوهش بر اساس یافته‌های تحقیق به شرح موارد زیر توضیح داده می‌شود:

۱) بررسی‌های مقدماتی درباره سبک زندگی، آداب و رسوم مردم روستای منطقه اطلاعات و شناختی به دست‌آورند.

۲) بهتر است اعتماد بین روستاییان و مسئولان طرح‌ها تقویت و حفظ شود. این کار به طرق گوناگون می‌تواند انجام گیرد:

الف - عدم دادن وعده و وعیدهای غیر واقعی به روستاییان از طرف مسئولان دولتی،

ب - عدم رفتار و برخوردهای تناقض آمیز در بین اهالی روستا،

ج - حاکم بودن ضابطه به جای رابطه در برخورد با مسایل و مشکلات روستاهای مختلف.

۳) طبق پاسخ‌هایی که روستاییان به سئوالات رضایت اجتماعی داده‌اند، بیشترین نارضایتی متعلق به درآمد و شغل بوده است. سایر ابعاد رضایت اجتماعی در وضعیت

مطلوبی قرار دارند. پیشنهاد می‌شود مسئولین امر به وسیله اجرای طرح‌های درآمدزا و ایجاد صنایع وابسته به مسایل روستایی در روستاها رضایت روستاییان را در ابعاد درآمد و شغل بهبود بخشند.

۴) اکثر روستاییان عدم آگاهی از اهداف پروژه‌ها و سایر مسایل را به عنوان مانع مشارکت در طرح‌های عنوان کرده‌اند. بهتر است برای بالا بردن شعور و آگاهی اجتماعی روستاییان نسبت به حقوق و وظایف خود در جامعه از طریق آموزش و تشکیل جلسات بحث غیر رسمی و عمومی اقدام شود. به علاوه مسئولان می‌توانند برنامه‌هایی در شبکه استانی صدا و سیما به صورت زنده برای روستاییان در باب طرح‌های توسعه روستایی تدارک ببینند تا آگاهی اجتماعی آنان در این مورد افزایش یابد.

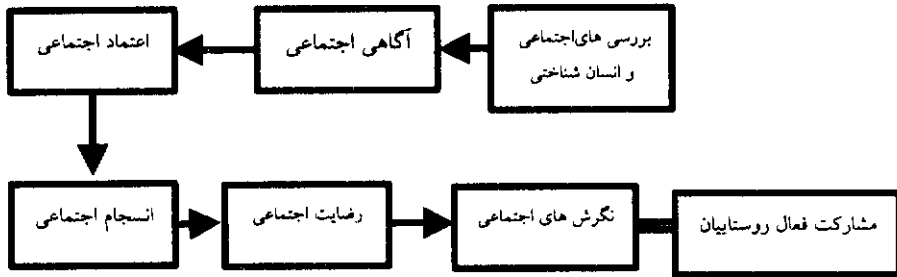
۵) بروز اختلاف‌های محلی و عدم همبستگی اجتماعی در روستا بر اثر دو عامل ایجاد می‌شود: خود روستاییان و مسئولان دولتی.

گاهی مشاهده می‌شود که بر اثر منافع فردی در روستا اختلاف‌هایی بروز می‌کند و باعث کاهش انسجام اجتماعی در بین روستاییان و از دست دادن فرصت‌های جدید برای پیشرفت می‌شود. این اختلاف‌ها را می‌توان از طریق میانجیگری مسئولان دولتی به وسیله اعضای شورای ده حل و فصل نمود.

۶) بعد دوم، اختلاف‌های ایجاد شده در روستا به مسئولان دولتی بر می‌گردد؛ به این معنی که مسئولان دولتی در اجرای پروژه‌های عمرانی روستاها بر خورد‌های متناقضی که با مردم روستاها می‌کنند و نحوه نگرشی که آنها نسبت به بعضی از روستاییان دارند، باعث ایجاد دو دستگی در روستا می‌شود. مناسب‌تر است مسئولان دولتی در هنگام برخورد با روستاییان جنبه احتیاط را رعایت نمایند.

۷) بیسوادی یکی دیگر از موانع مشارکت در روستا معرفی شده است، لذا باید سعی شود از طرف نهادهای دولتی برنامه‌های همگانی برای بالا بردن سطح سواد روستاییان به اجرا درآید.

پیشنهاد‌های فوق را می‌توان به صورت مدل زیر جمع بندی نمود (سلسله مراتب بهتر است رعایت شود).

شکل ۲ - نمودار مشارکت روستاییان

فهرست منابع

الف - منابع فارسی

ابراهیم زاده، عیسی (۱۳۷۳)؛ «مشارکت، تعاون و توسعه روستایی»، ماهنامه تعاون؛ دوره جدید، شماره ۴۰ (مهر و آبان).

حامد مقدم، احمد (۱۳۷۰)؛ «توسعه روستایی و مشارکت»، مجله ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، سال ۲۴، شماره ۳ (پاییز).

دبفر، کورت (۱۳۶۵)؛ راهبردهای روستایی جایگزین: برنامه ریزی در سطح محلی و توسعه روستایی، عباس مخبر، تهران: سازمان مدیریت و برنامه ریزی.

سام آرام، عزت الله (۱۳۷۶)؛ «عوامل مؤثر بر میزان مشارکت اعضای تعاونی روستای قلعه نو در سال ۱۳۷۳»، نمایه پژوهش: فصلنامه اطلاع رسانی، سال اول، شماره ۲ (تابستان).

سینگ، رانجیت (۱۳۸۱)؛ «آموزش ترویج مشارکتی مدل پنج P»، کریم نادری، ماهنامه جهاد، سال ۲۲، شماره ۲۵۲ (مرداد و شهریور).

عفتی، محمد (۱۳۷۱)؛ بررسی عوامل مؤثر بر مشارکت روستاییان در طرح های توسعه روستایی، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبائی، دانشکده علوم اجتماعی.

علفیان، مسعود (۱۳۷۹)؛ «مشارکت و دیدگاه نو در مدیریت شهری»، مجموعه مقالات مدیریت توسعه پایدار در نواحی شهری، همایش مدیریت توسعه پایدار، دانشگاه تبریز.

قاسمی، محمد علی (۱۳۸۱)؛ «عوامل مؤثر بر مشارکت روستاییان در طرح های عمرانی: اندیشه و برنامه ریزی»، فصلنامه سازمان مدیریت و برنامه ریزی، سال دوم، شماره ۴ (تابستان).

کوثری، مسعود (۱۳۸۰)؛ «بررسی تأثیر انسجام اجتماعی بر میزان مشارکت روستاییان خراسان»، آیین پژوهش جلد اول - چهارم، مؤسسه پژوهشی فرهنگ، هنر و ارتباطات (پاییز).

گنجی، محمد رضا (۱۳۸۱)؛ «مشارکت، مهم ترین استراتژی توسعه شهری و روستایی: با تأکید بر اشتغال و امنیت اجتماعی»، ماهنامه تعاون، شماره ۱۳۹ (فروردین).

مانلی، بی. اف. جی (۱۳۷۳)؛ آشنایی با روش های آماری چند متغیره، محمد مقدم و دیگران، تبریز: انتشارات پیشتاز علم.

- 📖 میسرا، آر. پی (۱۳۶۵): «مشارکت مردمی»، علی اکبری، ماهنامه جهاد، سال ۶، شماره ۸۹ (مرداد).
- 📖 میسرا، آر. پی (۱۳۶۶): «توسعه روستایی، مسایل و مشکلات»، ترجمه علی اکبری، فصلنامه روستاو توسعه، شماره اول (دیماه).

ب - خارجی

- 📖 Hornby, A. S. (2000); **Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English**, Oxford University Press.
- 📖 Love, Philip et al (1999); **Participation in rural development**, European Foundation: Centre for Rural Economy.
- 📖 Misra, R. P. (1987); **Rural development**, Hong Kong: United Nations Center for Regional Development.
- 📖 Mohammadi, S. A., B. M. Prusanna & N. N. Singh (2003); **Sequential path mode for determination interrelation among grain yield and related characters in maize**, Grop. Sci., 43: 1690-1697.
- 📖 Moseley. N. & Cherrett, D. (1999); "Participation and Rural Development", www.google.com.
- 📖 Oakley & Marsden (1984); "Social and Economic Participation and Rural Development", www.google.com.
- 📖 Simpson.B.& Cala,C. (2001); **Measuring results in community development**: An exploration of participation and network capacity Domains, CRHA (Calgary Regional Health Authority).
- 📖 Williams, W.A., B. Jones & M. Demment (1990); **A Concise table for path analysis statistics**. Agron, J. 82: 1022-1024.
- 📖 Wang, G.M., S. Kang & O. Moreno (1999); **Genetic analysis of grainfilling rate and duration in maize field crops res.**, 61: 211-222.